

Kutb'un Husrav u Şîrîn'indeki Tartışmalı
Kelimeler Üzerine¹

In Qutb's Husrav u Shirin on Controversial Words

Ümit Özgür Demirci

Düzce/Türkiye

umitdemirci@duzce.edu.tr

orcid: 0000-0003-4384-8194

Serhat Küçük

Sakarya/Türkiye

serhatkucuk19@gmail.com

orcid: 0000-0003-3290-5827

Aysun Soyer

Düzce/Türkiye

aysunsoyer.as@gmail.com

orcid: 0000-0002-9638-8315

Atıf Citation

Demirci, Ümit Özgür vd. (2024). Kutb'un Husrav u Şîrîn'indeki Tartışmalı Kelimeler Üzerine. *BABUR Research*, 3 (1), 153-159.

Gönderim Submitted

03.03.2024

Revizyon Revision

29.03.2024

Kabul Accepted

02.04.2024

Yayın Tarihi Publication Date

07.06.2024

Öz

İran edebiyatının Türk şairi Nizâmî Gencevî'nin 12. yüzyılda yazdığı *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisi, 14. yüzyılın ilk yarısında Kutb tarafından Farsçadan Harezmi-Altın Ordu Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu eser, Türk edebiyatındaki ilk Husrav u Şîrîn mesnevisi olması ve Harezmi-Altın Ordu Türkçesi olarak adlandırılan bir lehçeyle tercüme edilmiş olması bakımından büyük bir öneme sahiptir. 14. yüzyılın ilk yarısında Kutb tarafından Farsça aslından Harezmi-Altın Ordu Türkçesine çevrilen bu eser, Türk edebiyat tarihindeki dönemlerin kültürel etkileşimini yansıtan önemli bir örnektir. Bu çalışma, Kutb'un Husrav u Şîrîn'i adlı eserinde yer alan tartışmalı kelimelerin incelenmesine odaklanmaktadır. Bu kelimeler; Ümit Özgür Demirci tarafından hazırlanan *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i* adlı eserden seçilmiştir. İncelenen kelimeler şunlardır: 2r/18 *hukmatı*, 2r/28 *öt*, 2r/28 *nürge*, 2r/32 *érmez*, 2v/42 *yér*, 2v/42 *guhár*. Çalışmada, belirtilen kelimelerin çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunduğu görülmüştür. Her bir kelimenin farklı okumaları ve bunların kaynakları, metinlerin orijinal halleriyle karşılaştırılarak belirtilmiştir. Bu, doğru okumanın ve anlamın tespitinde sağlam bir temel oluşturmuştur. Çalışma, Kutb'un Husrav u Şîrîn'i üzerine yapılan araştırmalara yeni bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Tartışmalı kelimelerin farklı okumalarının incelenmesi, eserin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu sayede, Türk edebiyatı ve dilinin gelişimine dair önemli ipuçları elde edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türk dili, Harezmi-Altınordu Türkçesi, Husrav u Şîrîn, okuma farklılıkları.

Abstract

In the first half of the 14th century, Kutb translated *Hüsrev u Shirin* from Persian to Khwarezm-Golden Horde Turkish. This work was written by the Turkish poet Nizami Gencevi in the 12th century and is part of Iranian literature. This work is significant because it is the first *Hüsrev-Shirin* mosaic in Turkish literature and has been translated into a proverb known as the Khwarezm-Golden Horde Turkish. Translated from the Persian original to Khwarezm-Golden Horde Turkish in the first half of the 14th century, this work is a significant example of cultural interaction across different periods in the history of Turkish literature. This study focuses on analyzing the controversial words in Kutb's work *Husrav u Shirin*. These words were chosen from Kutb's work *Husrav u Shirin*, prepared by Ümit Özgür Demirci. The words examined are: 2r/18 *hukmatı*, 2r/28 *öt*, 2r/28 *nürge*, 2r/32 *érmez*, 2v/42 *yér*, 2v/42 *guhár*. The study showed that researchers read the words in different ways. The different readings of each word and their sources were determined by comparing them with the original texts. This has established a strong foundation for detecting accurate reading and understanding. The study aims to provide a new perspective on Kutb's research on *Husrav u Shirin*. Studying the various interpretations of controversial words helps to gain a deeper understanding of the work. In this way, important clues are obtained on the development of Turkish literature and language.

Keywords: Turkish language, Khwarezm-Golden Horde Turkish, *Husrav u Shirin*, reading differences.

¹ Bu çalışma, 1-3 Mart 2024 tarihinde Balıkesir'de düzenlenen 9. Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ve özet metni basılan aynı başlıklı bildirin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş makale hâlidir.

0. Giriş

Hüsrev ü Şîrîn, İran edebiyatının klasiklerinden biridir ve İran'ın Türk asıllı şairi Nizâmî Gencevî'nin kaleme aldığı ünlü bir eserdir. Eserde, Hüsrev ile Şîrîn'in aşkı anlatılmaktadır. Nizâmî Gencevî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin ilk Türkçe tercümesi Altın Orda şairlerinden Kutb tarafından yapılmıştır. Kutb, eserini Altın Orda Hükümdarı Özbek Han'ın Gök Orda'nın başkenti Sıgnak'ta hüküm süren şehzadesi Tini Beg ile eşi Cemile Han Melek Hatun adına Türkçeye çevirmiştir (Ercilasun, 2015: 173).

Kutb'un Husrav ve Şîrîn'i, Nizâmî'nin eserinin birebir tercümesi değildir. Kutb, eserin bazı bölümlerinde tarihsel ve toplumsal unsurların yanı sıra Türkçe deyim ve atasözlerini de kullanmıştır. Eserin baş kısmında tevhid ve münâcâtlar, Hz. Peygamber ve çehâryâr için na'atlar, Tini Beg Han ve eşi adına methiyelerle "sebeb-i te'lif-i kitâb" yer almaktadır. Nizâmî'nin eseri yaklaşık 5700 beyitten oluşurken, Kutb'a ait olan eldeki metin ise 4733 beyittir. Bu durumda, eserin orijinali ile çevirisi arasında yaklaşık 1000 beyte kadar bir fark bulunmaktadır. Bu fark, ya Nizâmî'nin bazı uzun ve edebî sanatlarla dolu tasvirlerinin Kutb tarafından kısaltıldığını ya da metnin yazılış sırasında eksik bırakıldığını düşündürmektedir. Ancak, Nizâmî'nin eserinde bulunan bölüm başlıklarının Kutb'un eserinde de aynen yer aldığı göz önüne alındığında, mevcut eksikliklerin hikâyenin bütünlüğünü bozacak düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır (İslam Ansiklopedisi, 19. Cilt, s. 56).

Husrav ve Şîrîn üzerine yapılan akademik çalışmalar, genellikle eserin dilbilimsel, kültürel, tarihsel ve edebi yönlerini incelemektedir. Bu çalışmalar, Nizâmî Gencevî'nin diğer eserleriyle karşılaştırmalar yaparak eserin Türk edebiyatı ve İslam kültürü içindeki konumunu da değerlendirmektedir. Bu akademik çalışmalar, eserin farklı yönlerini ve derinliklerini anlamak için önemlidir. Dilbilimsel analizler, metnin yapısını ve dönemin dil özelliklerini incelerken, kültürel ve tarihsel bağlamlar, eserin içeriğini ve temasını daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Edebi değerlendirmeler ise eserin diğer eserlerle ilişkisini ve edebi niteliklerini belirleyerek eserin önemini ortaya koymaktadır.

Amaç

Çalışma, Kutb'un Husrav u Şîrîn'i üzerine yapılan araştırmalara yeni bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Tartışmalı beş kelimenin farklı okumalarının incelenmesi, eserin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu sayede, Türk edebiyatı ve dilinin gelişimine dair önemli ipuçları elde edilmektedir.

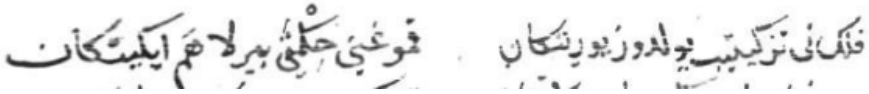
Yöntem

Araştırma, nitel alan araştırmasıdır. Bu çalışma, Kutb'un Husrav u Şîrîn'i adlı eserinde yer alan tartışmalı kelimelerin incelenmesine odaklanmaktadır. Bu kelimeler,

Ümit Özgür Demirci tarafından hazırlanan Kutb'un Husrav u Şîrîn'i adlı eserden seçilmiştir. Seçilen kelimeler, metni şimdiye kadar neşreden araştırmacıların yayınları ile karşılaştırılmış, tespit edilen okuma farklılıkları fişlenmiş, fişlenen sözcükler eserin tıpkıbasımı, Nizâmî Gencevî'nin eserinin Sabri Sevsevil tarafından yapılan tercümesi ile karşılaştırılmış, ilgili sözcüklerin daha doğru okunuşlarını tespit edebilmek için ilgili beyitler Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra, sözcüklerin okunması ile ilgili son karar verilmiştir. Yine bu çalışmada daha önceki tüm okumalar verilerek tartışılmıştır.

2. Metin ve Bulgular

Resim 1. Tıpkıbasım 2r/18

felekni tezigitip yulduz yöritgen

ķamuĝnu ĥıkmatı birle ham égitgen

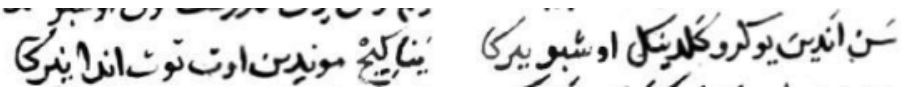
“Gökkubbeyi döndürüp yıldızları yürüten her şeyi hikmeti ile doyuran”

Metni ilk neşreden Zajączkowski sözcüğü *ĥükmi* biçiminde okumuş sonraki yayınlarda da onun bu okuyuşu aynı şekilde kabul edilmiştir (bkz. Zajączkowski 1958, 18/5'te *ĥükmi*, Hacıeminoĝlu 2000, 182/3'te *ĥükmi*, Sulak, 2011, 32/17'de *ĥükmi*, Usmanov, 1969, 8/5'te *ĥükmi*, Demirci, 2021, s. 46 *ĥıkmatı*).²

İlgili sözcük Ümit Ö. Demirci tarafından sözcüğün harekelenişi dikkate alınarak *hikmeti* olarak okunmuştur. Eserin Nizâmî Gencevî tarafından yazılan ve Sabri Sevsevil tarafından yapılan tercümede “yıldızları kudretiyle vazifelendirir, hilkatleri sanatı ile süsler” biçimindedir (Sevsevil, 2012, s. 22).

Bu beyitte *hikmeti* kelimesi tıpkıbasımda da görüldüğü gibi açık bir şekilde *hikmeti* biçiminde harekenlenmiştir ve bu okuyuş tercih edilmiştir.

Resim 2. Tıpkıbasım 2r/28

sén andın yügrü keldiñ uşbu yerge

yana kéc mundın öt tut anda nierge

² Daha geniş bilgi için bkz. Demirci, 2021: 46.

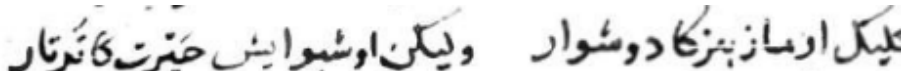
“Sen oradan koşarak geldin işbu yere yine buradan vazgeç ki ulaşasın o yere”

Bu sözcük ile ilgili eseri neşreden araştırmacılarımızın okuma önerileri şöyledir: Zajaczkowski 1958, 18/15'te *ot*; Hacıeminoğlu 2000, 182/28'de *öt*; Sertkaya 2000, 583'te *öt*; Sulak, 2011, 33/28'de *öt*; Usmanov, 1969, 9/3'te *ot ~ öt*³, Demirci, 2021, s. 47'de *öt*. Eserin Farsça aslını dikkate aldığımızda bu sözcük *öt- “geçmek”* biçiminde okunup anlamlandırılmalıdır. Sözcük imla olarak hem *ot* hem de *öt* okuyuşlarına müsaittir. Sözcüğün doğru okunabilmesi için Nizâmî Gencevî'nin eserinden faydalanılabilir. “sen oradan, koşmak için buraya geldin, buradan vazgeç ki oraya geçesin” (Sevsevil, 2012, s. 24).

Yine bu beyitte yer alan *nirge* sözcüğünü Zajaczkowski 1958, 18/15'te *jergä*; Hacıeminoğlu 2000, 182/28'de *yirge*; Sertkaya 2000, 583'te *yirge* biçiminde okumuştur. Hacıeminoğlu dipnotta *n'irge* okunması da mümkündür (bk. Hacıeminoğlu 2000, 182). Sulak 2011, 28'de *yérge* (dipnotta Sulak *n'irge* okunmak da mümkündür), Usmanov, 1969, 9/3'te *n'irge*, Demirci, 2021, s. 47'de *nirge*.⁴

Aynı beyitte geçen ve araştırmacılar tarafından *yir ~ yér* ve *nir* biçiminde okunan sözcüğün doğru okunabilmesi için Nizâmî Gencevî'nin eserinden faydalanılabilir. “sen oradan, koşmak için buraya geldin, buradan vazgeç ki oraya geçesin” (Sevsevil, 2012, s. 24). Nizami'nin eserinde “ora, orası” anlamındaki sözcük bize ilgili sözcüğü *nir* “ora, orası” biçiminde okunması gerektiğini göstermektedir.

Resim 3. Tıpkıbasım 2r/32

anı bilmeklik érmez bizge duşvâr

valıkn uşbu iş hayretke tartar

“Onu bilmek bize olamaz düşvâr: amma ve lâkin bu işte hayretimiz artar”

Ele alınan érmez sözcüğünü Zajaczkowski 1958, 19/3'te *umaz*; Hacıeminoğlu 2000, 182/32'de *irmez*; Sertkaya 2000, 583'te *irmez*, Usmanov, 1969, 9/7'de érmez, Demirci, 2021, s. 47'de érmez⁵ şeklinde okumuştur.

Sözcüğün tıpkıbasımında yazımına dikkat edilirse sözcük esre ile harekelenmiştir. Bu yazım da bize sözcüğün érmez biçiminde okunması gerektiğini göstermektedir. İlgili beyit Nizami'nin eserinde yoktur. Bu beyit Kutb tarafından adaptasyon sırasında eklenmiştir.

³ Usmanov eseri Arap harfleri ile neşrettiği için ilgili sözcüğün *ot* mu *öt* mü olduğu belli değildir. Daha geniş bilgi için bkz. Demirci, 2021: 46.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Demirci, 2021: 46.

Resim 4. Tıpkıbasım 2v/42

کَا الَّتِي كَوْنُكَلَاكِ اَوَّلُ لَكَوْرِدِكِ   يَنَابِيْرَاوْرَا تُوْرَتِ كُوْصَرَاوْدُوْر

cihete altı köşlek ol keğürdi

yana yér üzre tört guhar üdürdi

“Cihete altı yönü o verdi Yeryüzüne de dört cevheri⁶ verdi”

Yér sözcüğü Zajaczkowski 1958, 13'te *jana bir* üzrâ; Hacıeminoğlu 2000, 183/42'de *yana bir öze*. Sertkaya 2000, 583'te *yene yir* üzre, Demirci, 2021, s. 48'de *yér* üzre⁷ biçimindedir.

Tıpkıbasımda sözcük açıkça *bir* olarak yazılmıştır. Bu yazım da metni neşredenleri yanıltmıştır. Sözcüğün doğru tespiti için yine Nizâmî Gencevî'nin eserinden faydalanılabilir. İlgili yerde “cihete altı yön tayin etti, yeryüzünde dört cevher bıraktı” (Sevsevil, 2012, s. 25). Burada açıkça görülmektedir ki ilgili sözcük *yana yér* üzre biçiminde okunmalıdır. Burada tıpkıbasımdaki *BYR* yazımı müstensihthen kaynaklı yazım yanlışlığı olmalıdır.

Aynı beyitte okunmasında farklılıklar olan başka bir kelime de *gevher* ~ *güher* sözcüğüdür. Zajaczkowski 1958, 19/13'te *gävähär*; Hacıeminoğlu 2000, 183/42'de *gevher*. Hacıeminoğlu dipnotta metinde kelimenin *güher* biçiminde harekelendiğini; ancak vezin gereği *gevher* okunduğunu belirtmektedir (bk. Hacıeminoğlu 2000, s. 183). Usmanov, 1969, 10/5'te *güher*; Demirci, 2021, s. 48'de *guhar*. Metni *gevher* okuyanlar vezni dikkate alarak bu okumayı tercih etmiştir. Yalnız eserin çoğu yerinde vezin bozukluğu mevcuttur bu nedenle *gevher* olarak okumak zorlama olur. Zaten müstensihthen ilgili biçimin vezni bozduğunu fark etmiş olmalı ki sözcüğü harekelemiştir.

Sonuç

Bu çalışmada incelenen beş kelime; 2r/18 *hıkmati*, 2r/28 ötü, 2r/28 *nirge*, 2r/32 *érmez*, 2v/42 *yér*, 2v/42 *guhar*'dır.

Çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunan ve metinlerin orijinal halleriyle karşılaştırılarak belirlenen kelimeler ele alınmıştır. Bu durum, belirli metinlerin doğru anlamının ve okumasının tespitinde bazı zorluklar yaşandığını göstermektedir.

Metindeki bazı kelimelerin okunuşu ve anlamıyla ilgili araştırmacılar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, *hikmeti* kelimesi ilk neşreden Zajaczkowski tarafından *hükmi* olarak okunmuş olsa da, sonraki çalışmalarda *hikmeti* olarak kabul

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Demirci, 2021: 46.

⁶ dört cevher: Anâsır-ı erbaa olarak da bilinen ateş, su, hava ve topraktır.

⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Demirci, 2021: 47.

edilmiştir. Benzer şekilde, öt kelimesi farklı araştırmacılar tarafından *ot* veya *öt* olarak okunmuştur.

Yine, *nirge* kelimesi farklı okuyuşlarla karşımıza çıkmaktadır. Bazıları tarafından *jergä*, *yirge* veya *n'irge* olarak okunmuştur. Ancak, Nizâmî Gencevî'nin eserinden yola çıkarak *nir* olarak okunması gerektiği belirtilmiştir.

Benzer şekilde, *érmez* kelimesi farklı okunuşlara sahiptir. Bazı araştırmacılar tarafından *umaz* veya *irmez* olarak okunmuştur. Ancak, tıpkıbasım incelendiğinde *érmez* şeklinde okunması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, *yér* kelimesinin tıpkıbasımında *bir* olarak yazıldığı ancak *yana yér* üzere olarak okunması gerektiği vurgulanmıştır. *Güher* kelimesi ise bazı kaynaklarda *vezin gereği gevher* olarak okunmuş olsa da, *güher* olarak okunması önerilmiştir.

Araştırmacıların farklı kültürel ve dilbilimsel arka planlara sahip olmaları veya metinlerin farklı biçimlerinin bulunması gibi nedenlerle bu çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Ancak, bu çeşitli okumaların incelenmesi ve orijinal metinlerle karşılaştırılması ve ilgili beyitlerin Türkiye Türkçesine aktarımı ile doğru okumanın ve anlamının sağlam bir temelinin oluşturmuştur.

Bu çalışma, ilgili kelimelerin anlamının daha iyi anlaşılmasına ve bu metinlerin daha doğru bir şekilde yorumlanmasına yardımcı olmak ve daha sonra eser üzerine yapılacak çalışmalara katkı sunmak amacıyla yapılmıştır.

Kaynakça

- Demirci Ü. Ö. ve Karşlı S. (2014). *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i -Dizin-*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Demirci, Ü. Ö. (2021). *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i* (Giriş, metin, tıpkıbasım). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ehmetyenov, R. G. (2003). *Kutb Husrev ve Şirin*, Kazan Mağarif Neşriyatı, Kazan.
- Fazılov, E. I. (1973). "Kutb'un Hüsrev ü Şirin Yazmasında Bulunan Kayıtlar" (trc. Nazif Hoca), a.e., XXI, s. 89-96.
- Hacıeminoğlu, N. (1968). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Husrev ü Şîrîn, Supp. Turc. 312. Bibliothèque Nationale.
- İnan, A. (1951). "Kutub'un Hüsrev ü Şirin'inden Örnekler" *Türk Dili Belleten* III No: 14-15, Ankara 1951.⁸
- Sulak, S. (2011). *Kaynaklardan Ders Kitaplarına Aktarma, Kutb'un Husrev Şîrîn'inin Metin, Çeviri ve Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul,

⁸ Abdülkadir İnan tarafından hazırlanan "Kutub'un Husrev ve Şirin'inden Örnekler" adlı makale, 1950 Belleten'indedir; ancak 1950 Belleten'i, Türk Tarih Kurumu tarafından 1951 yılında neşredildiği için, kaynakça ve dipnotlarda bu makalenin tarihi 1951 olarak gösterilmiştir.

- TDV İslâm Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/husrev-u-sirin--kutb> [Erişim tarihi: 28.02.2024]
- Uludağ, H.(2018). *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde İsimler*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi), Aydın.
- Usmanov, H. U. (1969). *Kutb Hüsrev ü Şîrîn Hikayeti*, Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan.
- Yıldız, M. (2018) *Kutb'un Farsçadan Türkçeye Çevirdiği Hüsrev ü Şîrîn Adlı Mesnevisinde Füller*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi), Konya.
- Zajaçkowski, A. (1958). *Najstarsza Wersja Turecka Ĥusräv u Şîrîn Quşba* (metin, tıpkıbasım), Warszawa.
- Zajaçkowski, A. (1961). *Najstarsza Wersja Turecka Ĥusräv u Şîrîn Quşba* (sözlük), Warszawa.
- Zarif, H. (1986). *Kutb Horezmiy Husrav ve Şîrîn*, Gafur Gulam Namıdaki Edebiyat ve San'at Neşriyatı, Taşkent.